

U kanyar?

PUBLICISZTIKA - LVII. évfolyam, 20. szám, 2013. május 17.

Lehet, hogy U alakban kanyarodunk? A gazdaságirányításban visszafordulunk az időben? Lehet. A magyar állam hirtelen megnőtt gazdasági szerepvállalásai nemcsak a tulajdonszerzésben jelentek meg, hanem az állami szabályozás mindent átható jellege is kezd kibontakozni. Az állam a korábbiakhoz képest sokkal mélyebbre ássa be magát a gazdasági élet kulcsszektoraiba. A közműszolgáltatók, a bankok számára mind nehezebbé válik a rentábilis működés, az állam csak néha „látható kezei” egyre többször és egyre mélyebbre nyúlnak a vállalati zsebekbe, a szigorodó, ám elveiben homályos hatósági árszabályozás erősen hűti a növekedési-beruházási kedvet. Ebben az „újra-speciális”, magyar „állami reform”-környezetben, remek időzítéssel jelent meg *Központosítás és piaci reform* címmel a legújabb Kornai János-kötet, amely a nemzetközileg leginkább elismert magyar közgazdász, a Harvard Egyetem és a Budapesti Corvinus Egyetem emeritus professzorának válogatott munkáit adja közre. A Kalligram Kiadó azzal a nem titkolt céllal vállalta fel a kötet megjelentetését, hogy ismét ráirányítsa a figyelmet az állami szerepvállalásokban, a túlzott központosításban rejlő, a közgazdaságtudományban már réges-régen feltárt konfliktusokra. Amai Magyarországon ugyanis jól érezhető az állami központosítás újra előretörő tendenciája. A várható következmények megítélése, a magyar gazdaság- és társadalomfejlődést ismét esetleg hosszú időre meghatározó, állami centralizációs folyamatok kimenetelének azonosítása ma ismét szinte „kötelező értelmiségi feladattá” vált. Ám a szemünk előtt keletkező, a „rég-új” központ szerepeit növelő gazdaságirányítási, gazdaságpolitikai csapdák feltárása egyáltalán nem magától értetődő feladatsort jelent, legalábbis nem a fiatal és középkorú közgazdász-generáció számára. Ezért is bír különleges értékkel és jelentőséggel a mai, már két évtizede „rendszer-váltott” olvasóközönség számára is ez az impozáns kötet. Azért, mert e válogatás újra elénk tárja a legnagyobb nemzetközi tekintélyű magyar közgazdásztudós által már több évtizede alaposan körbejárt, da ma sajnos újra aktuálissá váló kérdéseket, amelyek a centralizáció, a piaci reformok, a központosítás és a kapitalizmus összefüggéseiben állandó viták tárgyát képezték az elmúlt 25 évben. Ismét sürgetővé vált ugyanis megérteni – legalább alapjaiban – az állam, a politika szerepeit a modern piacgazdaságban, amelyek ma egy új szabályokat és alkalmazkodási kényszereket hozó, európai uniós környezetben formálódnak; ismét elő kell venni a tulajdonjogi viszonyok és a puha (állami költséket jellemző) költségvetési korlát fogalmait; a társadalmi fegyelem; a piacra lépés és kilépés, a verseny általi természetes kiválasztódás rendkívül fontos kérdéseit. Ezekben a vizsgálati aspektusokban muszáj elvégezni az ellenőrzést, eleget tenni az esetleges újraértelmezési igényeknek, mert a jelenlegi magyar, az állam szerepeit növelő és átalakító lépéssorozatok ezt kifejezetten sürgetővé teszik.

A vaskos (közel 750 oldalas) kötet két nagy részre tagolódik. Az első rész azokat az írásokat gyűjti egybe, amelyek a magyar tapasztalatok tükrében tekintettek a szocialista gazdaság működésére. Teljes egészében újraközlő Kornai első – még az 1956-os forradalom előtt született – könyvét, *A gazdasági vezetés s túlzott központosítását*, amely angolul is megjelent, és a szerzőnek szinte azonnal hírnevet szerzett az akkoriban szigorúan őrzött határainkon túl is. Lehet-e hatékonyabbá tenni a tervgazdaságot úgy, hogy megmaradjanak a rendszer politikai pillérei, a párt vezető ereje? Hol vannak a reform határai? Az ún. „piaci szocializmus” alapvető elméleti kérdéseit feszegette Kornai egy olyan, nem éppen barátságos ideológiai környezetben, amely a kapitalizmusban, vizsgálat nélkül is, reflexszerűen és „tudományosan” is, azonnal ellenséget látott. Ezért hát a „fából vaskarika” elnevezés is, a nyelvi és fogalmi lelemény: *a piaci szocializmus*. A beható vizsgálat után Kornai arra a következtetésre jutott, hogy a legtöbb piaci vízió csak naiv reformer elképzelésnek bizonyult, és a rendszer alapproblémái nem oldhatók meg a *rendszeren* belül. A Kádár-korszak „nem tetszik a rendszer” általános életérzése a szerző munkájával immáron tudományos

igazolást is kapott. A reformvita 1989–1990-ben lezárult. De a mostani magyar helyzetben mintha az egykori kérdésfeltevések sajátos reinkarnációját élnénk meg, noha itt már egyáltalán nincs piaci szocializmus. Vagy netán lesz, mert egy teljes fordulattal – Kornai kifejezésével U kanyarral – ismét arrafelé megyünk? E nehéz kérdésben kínál alapos eligazítást, kiforrott tudományos véleményt e pompás kötet első része.

A második rész a gazdasági tervezés témakörében gyűjt csokorba – főként elméleti-módszertani, részben pedig formális (matematikai) – levezetéseket, tanulmányokat. Ezek inkább egy szűk szakmai közönséghez szólnak.

Ám mi maradunk az izgalmasabb, a szocializmus vs. kapitalizmus és a piac összefüggéseinél. Ezt a szinte örökös „bűvös hármast” boncolgatva érdemes szólni a könyv egyik, a mai megfigyelő számára is leginkább érdekes tanulmányáról, amely 1992-ben jelent meg először *Még egyszer a piaci szocializmusról* címmel a *Közgazdasági Szemle* 39. évfolyam 9. számában. Akkor a vizsgálat eredménye Kornai számára egyértelmű volt: „*a piaci szocializmus tervrajza eleve kudarcra ítélt*” (i. m. 779. oldal). Itt tehát még egy szocializmusmodell-változatról volt szó, nem a kapitalista piaci modell volt az elemzés tárgya. Anti-bolsevik piaci-bolsevizmusnak nevezte Kornai a vizsgált modell alapjellegzetességeit, amelyet röviden így foglalt össze: „*A kommunisták nem tudtak boldogulni az állami vállalatokkal. Majd mi, a kommunistákat felváltó hatalom, megmutatjuk, képesek vagyunk jól irányítani az állami szektort, bármi nagy legyen az.*” E gondolat jegyében konzerválják a közgazdaságilag indokoltnál sokkal szélesebb területen az állami tulajdont, és vezetik be újra az állami szektor irányításának bürokratikus központosítását, jelölik ki a vezetőket politikai, nem pedig szakmai kritériumok alapján. A szocialista rendszer idejéből ismerős jelenségek ezek, és hatásuk nem kevésbé káros, mint amikor ugyanez „*a kommunista párt vezetésével folyt*”, teszi hozzá Kornai (i. m. 794. oldal).

De vannak más, az olvasót azonnal lázba hozó írások is a kötetben, amelyek még közelebb hozzák a szerző gondolkodását a mai magyar valósághoz, a kialakuló súlyos, rendszerkonfliktust sejtető ügyekben. Az 1992-es munka szimmetriájára, Kornai megírta *A központosítás és a kapitalista piacgazdaság* című tanulmányát, amely 2012-ben jelent meg. A szerző saját vallomása szerint a szöveg nincs teljesen a „helyén” ebben a kötetben, mert inkább a rendszerváltás utáni problémákkal foglalkozó művek társaságában lenne a helye. De ha már ide került, nem lehet átugorni! Sőt, miután az írás alapüzenete a legközvetlenebbül kapcsolódik a jelenhez, nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy éppen ezt a részt ne méltassuk.

Kornai őszinte vallomással kezdi: „*Évtizedeken át, álmomban sem fordult volna meg bennem, hogy első könyvem témája, a túlzott központosítás, ismét időszerűvé válik. Pedig ez történt.*” (449. old.) A szerző harminchárom példát hozott fel – a minisztériumoktól kezdve az MNB-n át a helyi közigazgatásokig –, amelyekben drámai, nagy átalakulások indultak el a központosítás irányába. A nyugdíjrendszer második, önálló pillérének felszámolását, a bíróságok függetlenségét súlyosan veszélyeztető hatalmi központosítást és az új jegybank-törvényt említi mint a centralizáció súlyosan torzító és károsító elemeit. Igen szellemesen még a kommunista központosítás által, az akkoriban kedvelt hegeli formulát használja a folyamatok jellemzésére, amikor így fogalmaz: „*a mennyiségi változás átcsapott minőségibe; a változtatások együttese radikálisan mássá tette az irányítás rendszerét*”. (455. old.)

Ősrégi, több mint fél évszázados vita folyik a centralizáció és a decentralizáció előnyeiről-hátrányairól, olyan nevek idéződnek Kornai emlékezetébe, mint Adam Smith, Marx, Hayek és Lenin, vagy az elméleti matematikai közgazdaságtan nagyjai, a Nobel-díjas Arrow és Hurwitz. A vita ismét aktuális. „*Azt hittem naiv módon, hogy ezek a viták Magyarországon egyetemi elméletitörténeti órákon kerülhetnek csak elő, intellektuális csemegeként. Szó sincs róla! A vita úgy látszik, ismét időszerű.*” (457. old.) Számos érv hozható a központosítás ellen, de mellette is. Kornai hét szempontot tekint át nagy alapossággal, különlegesen éles szemmel, melyek közül itt most csak a két utolsót, a paternalizmus és az öngondoskodás viszonyát, valamint a sokszínűség erejét illusztráló gondolatokat emeljük ki.

A centralizáció és a paternalizmus ikertestvérek, mint ahogy a decentralizáció és az öngondoskodás is azok. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy aki az államra szeret hagyatkozni, annak a szemében az előbbi kijelentés ép érv a centralizáció mellett. *„Csakhogy sokan vannak, akik bizalmatlanok a gondoskodó állam iránt, és ami fontosabb, a friss tapasztalatok még többeket tettek bizalmatlanná. Hátha az állam nem teljesíti az ígéreteit? Hátha egy olyan »apa«, aki rosszul gondoskodik a gyermekeiről?”* – kérdi Kornai, majd hozzáteszi: *„Eleve sokan nem szeretjük, ha gyermeknek tekintenek bennünket. Ha gondoskodni kívánunk önmagunkról és családukról, még ha ez több teherrel is jár, előtérbe kerül a magánbiztosítás, a hitelfelvétel lehetősége az oktatás költségeinek fedezéséhez és más, decentralizált mechanizmusok.”* De jó arányokat kell tartani az egyén és állam, közösségek és állam vállalásai között, és nem kell feleslegesen sarkítani a választást: a szolidaritás erkölcsi értéke amellet szól, hogy az állam nagy szerepet vállaljon a betegek és öregek, a hátrányos helyzetűek, a rászorultak segítésében. *„Mindazonáltal az öngondoskodás az önmagunkért érzett felelősség nyomatékos érv a decentralizáció kellő mértékű érvényesítése és a centralizáció túlzott kiterjesztése ellen.”* (461. old.)

A másik szempont: a sokszínűség erejét kiválóan illusztrálja a szerzőnek a kínai gazdaságra vonatkozó példája. Óriási megtakarítást hozott a kínai gazdaság számára a Mao-egyenruha kötelező viselése. Ám mekkorát ugorhattak a könnyűipar költségei, amikor egyszerre csak megjelent a sokféle és színes ruházat! A szerző számára egyértelmű, a kínaiak a vásárlásaikkal bizonyították, a sokszínűség olyan luxus, amelyért készek magasabb árat fizetni.

Súlyosan aktuális a profitra vonatkozó azon Kornai-érvelés, amely a profitnak a marxista propagandában volt pejoratív kicsengésére emlékeztet. Ma sem lehet elégszer hangsúlyozni – ahogy azt Kornai is többször teszi –, hogy aki rendesen megtanulta a közgazdaságtant, annak tudnia kell, a nemzetgazdaság szintjén összefüggés van a profitok és a beruházás mértéke között. A vállalatok szintjén, ide értve a bankokat is, jelentős részben a termelődött tiszta jövedelemből (profitból) fedezik a reáltőke-beruházásokat, és csak a maradékot fizetik ki osztalékra vagy használják fel egyéb célokra. *„Ha az állam héja módjára lecsap a vállalatok profitjára, nehéz csapást mér a beruházási folyamatra”* – hangsúlyozza Kornai. A brutális méretű „válság-adókat” nem minősíthetjük az állampolgárokat kímélő, „unortodox”, a kormányzat találékonyságát dicsérő, újmódi eszközöknek. Amikor a vállalatok és a bankok profitérdekeltsége súlyosan sérül, akkor a végső eredményt tekintve a tartós növekedés forrásai szűkülnek be. A kormány ugyanis tetteivel drasztikusan csökkenti azt a lehetőséget, hogy a profitból beruházás képződjék. Ezen a ponton, Kornai számára, ellehetetlenül az állam és a piac békés együttélése.

Kinek ajánlható ez a remek olvasmány? A közgazdászszakma egészének, de különösen az egyetemi és főiskolai oktatásnak, mert a ma diplomát szerző generációnak is kötelezően meg kell értenie az egyén, a vállalat, a piac és az állam, valamint az ideológiák bonyolult, kudarcokkal és sikerekkel tarkított, állandóan változó egymásra hatásának folyamatát, melyből a leginkább eredményes rendszerváltozatok születhetnek. E könyvből nyerhető tudás megszerzése manapság egyáltalában nem triviális, számottevő intellektuális erőfeszítés kell hozzá. De ez a befektetés nagyon megéri! Egy világhírű tudós életműve rá a garancia.